ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Савеленко І.М.
аспірант,
Львівський національний університет імені Івана Франка

СИМВОЛІЧНИЙ АСПЕКТ ФОЛЬКЛОРНОЇ СВІДОМОСТІ У ТВОРЧОСТІ ОСИПА МАКОВЕЯ

Відомо, що словесна символіка будь-якого народу виступає важливим чинником творення національно-культурної картини світу. Через глибоке знання системи національних символів ми можемо усвідомити не тільки картину світу, спосіб мислення наших пращурів, їхні естетичні й моральні ідеали, а й зрозуміти, як формувався духовний скарб наших предків, щоб не втратити свою самобутність.

Творчість Осипа Маковея, одного з відомих фольклористів XIX століття, увібрала в себе досить яскраву та багату символіку українського народу. Дослідження етнокультурних символів є надзвичайно важливим та складним завданням, адже символіка «виходить за межі одного виду мистецтва у сферу ірраціонального й незнакового осягнення світу. Це зумовлено тим, що символ дозволяє поглибити текст, розширити його словесно-раціональні рамки, з одного боку, до всезагального контексту культури, а з другого – до затемненого всесвіту підсвідомості конкретного читача» [5, с. 49].

Питання про природу символу, механізми його виникнення і функції розглядали в своїх працях такі дослідники XIX ст. – О. Афанасьєв, О. Веселовський, М. Костомаров, О. Потебня. У XX ст. теоретичні дослідження символу та символіки здійснили Н. Арутюнова, М. Дмитренко, С. Єрмоленко, В. Кононенко, Т. Космеда, Л. Пустовіт, Л. Савченко, В. Сиротіна, М. Філон та ін.

Шляхи різних теорій символу розходяться через різне розуміння знаковості, репрезентації й абстракції. Найбільший внесок у дослідження народної символіки зробив О. Потебня, який зазначав, що символ не лише стилістична категорія, а й продукт культурно-історичного розвитку людства, пов'язаний з мовою, світоглядом, пізнанням світу. І саме через закономірності мовного розвитку дослідник пояснював походження символу, фольклорної символіки. Він визначив три основні відношення символу до означуваного: порівняння, протиставлення і відношення причини [15, с. 42].

У творчому доробку Осипа Маковея можна виділити такі символи: символи часу, тварини-символи, птахи-символи, дерева-символи, квіти-символи, символіка кольорів, символи життя. Всі ці символи найповніше увиразнюють та підкреслюють надбання народної культури в літературному доробку поета.

Закономірно, що «символ і в плані вираження, і в плані змісту завжди є деяким змістом» [5, с. 49], розшифрування якого вимагає інтелектуально-інтуїтивних зусиль.

У творчості О. Маковея активно символізуються дні тижня. Так, понеділок традиційно зображується днем, коли не можна нічого починати робити, навіть зачинати бій, бо «понеділок віддавна вважався важким днем, нещасливим» [18, с. 402]. Наприклад, «*Понеділок минув спокійно: битви не було. Турки не зачіпали, а козаки й ляхи не мали потреби виходити в поле*» [12, с. 628]. Віра у «важкість» понеділка походить з давніх часів і пояснюється конкретними історичними фактами: «після впровадження на Русі християнства наприкінці IX століття великий князь київський Володимир наказав усім новохрещеним зявитися в неділю до храму на молитву, а тих, хто уникав храму, жорстоко карали саме в понеділок» [18, с. 403].

Натомість вівторок – найкращий день для вирішення важливих справ. Так, обряд весілля здійснювали саме у вівторок, він вважався «днем початку всякої важливої справи – вона має всі шанси успішно завершитись і досягти бажаного результату» [1, с. 673]. «*В четвер були заручини, у вівторок весілля, на другий четвер виводини. Цілий тиждень тяглося*» [12, с. 167]. Заключним днем тижня є неділя: «Назва його походить від слів «не діло», тобто ніяких справ, ніякого діла. І людині неділя дана для того, аби в церкві, на службі Божій вона оцінила своє життя за минулий тиждень» [1, с. 677]. То ж і автор у традиційній формі зображує цей день: «*Неділя була. Вже молебен скінчивсь, / і з церкви ченці виходили*» [12, с. 97]; «*Тиждень минув, як із батога тріснув, у звичайній домашній роботі, яка ніколи не переводиться і якій ніколи не може бути кінця… Але прийшла знову неділя – і йому спокій і людям спокій; можна знову подумати трохи й розважити своє життя*» [13, с. 153].

В Україні ще з часів язичництва священними вважалися свійські тварини, які були приручені первісними людьми і з часом стали їхніми вірними супутниками та помічниками. У символічному осмисленні «Собака (чи пес) з глибокої давнини символізує вірність, бо насправді завжди відданий своєму господареві» [2, с. 102], О. Маковей зображує наймита в образі пса, який вірно прослужив цілий вік, проте на старість зрозумів, що життя лишилося порожнім, а він – самотнім та нікому непотрібним: «*Догоряє ватра, мріє дим, / віє холодом з ярів твердим… / Пес піднявсь і на життя собаче / Тихо плаче*» [12, с. 179]. Цей символічний образ трапляється і в негативному забарвленні: «*Моя газета нарисована, як якась собака із свинським рилом і «бреше» на весь голос…*» [13, с. 18]. А от в образі кота автор традиційно підкреслює його лінь: *«… в саду під вікном кіт станув і довгий час слухав та надумався, чи скочити у вікно до кімнати радника, де він звичайно ночував на канапі*» [13, с. 427], хоч за символікою «кіт – це істота створена Богом, вона визнається доброю істотою, другом людини» [18, с. 438].

О. Маковей символічно зображує птахів. Так, у образі соловейка підкреслено його співочий талант: «*… у цей дивний літній вечір, коли Дністер вкривався легким серпанком з імли і пізні соловії ще докінчували своїх весняних пісень на обочах берегів, я додумався, що це музика спровадила тиху годину*»

[12, с. 256]. За Словником символів «Соловейко – найдосконаліший співочий талант пташиного світу. Його спів настільки високий і чистий, що людина, слухаючи соловейка, підноситься духом, очищується душевно і втішається чуттями» [1, с. 725], проте у творчості автора цей символ іноді по-іншому подано, зокрема з емоційно-негативним відтінком: «*Соловій на черемшині за альтаною так лящить, що мені аж у голові дуднить*» [12, с. 210], «*В парку тихо, нема нікого. Ах, правда, соловій кричав!*» [12, с. 213]. А у зображенні жайворонка («чиста «Божа птаха», яка приносить весну на поле, бо першим з польових птахів повертається з вирію» [1, с. 725]) автор використовує стійку фольклорну традицію: «*За горою червоніє, / Жайворон віщує днину, / Час мені хіба вставати, / Гнати вівці в полонину*» [12, с. 126], де ця птаха подана в образі провісника добра. Так само традиційно зображено орла – «символ відваги і сміливості, справжньої гордості та чоловічої краси» [1, с. 568]: «*Юра курив дальше люльку на короткім цибусі спокійно, як звичайно, та дивився із свого верха, як орел, на густі ліси довкола*» [13, с. 405]. А білий орел символізує святість, оскільки «білий колір багатий своєю чистотою… у його небесно-світлій чистоті – гармонія всіх кольорів, як в Богові – гармонія цілого світу» [1, с. 690]: «*У сім відділі великан хорунжий ніс червону хоругов з вишитим білим орлом, що мав на грудях напис: «Pro Gloria crucis» (за славу хреста)*» [12, с. 589], вишитий орел є символом сили та мужності, бо він – «цар птахів і володар небес» [7, с. 402].

Символ дерева пов'язується з первісною анімістичною теорією природи, втіленням чоловічої та жіночої основ. Особливо чітко цей зв'язок видно на тій стадії людської думки, коли на дерево дивилися, як на свідоме особисте єство, в цій якості воздають йому поклоніння і дари [17, с. 22]. О. Маковей виразно символізує у своїй творчості дуб: «*А брат лишився на господарстві – хлоп, як дуб!*» [12, с. 81]. Це дерево символізує могутність, витривалість, довголіття, благородство, а також славу та святість: «Серед священних дерев українців найпочесніше місце займає дуб. Назва «дуб» означає власне «дерево» [11, с. 160].

Одним з найпоширеніших символів в українській народнопоетичній творчості є калина. Калина є супутником долі жінки, яка є основою продовження роду і неперервності часу, спрямованого в майбутнє. Так, прабабуся бажає синові жінку, як калину, бо «калина символізує духовне життя жінки, в якому – і дівочість, і краса та кохання, і заміжжя, і родинні радощі та смутки, і сімейне щастя» [1, с. 743]: «*А прабабуся, моргаючи весело сіренькими очима, бажає мені жінки, як ягідки, румяної, як калина, веселої, як пташина, доброї газдині, щоби вміла тримати три угли хати*» [13, с. 231]. Автор показує традиціційно калину як символ краси, долі, щастя, а також і як символ людської пам'яті. Наприклад: «*Шумлять очерети, і стогне могила, / і вітер гуде по ярах; / на гробі козацькім калина зацвіла, під нею дівчина в сльозах…*» [12, с. 155].

Найбільш поширеною і улюбленою в Україні здавна вважають рослинну символіку, адже «рослини служили людині ще в далекі часи, віддалені від нас на кілька тисячоліть. Квіти використовували не тільки з практичною метою,

але й задля краси» [11, с. 172]. Квіти, які зараз ми розуміємо не більше як вияв приязні й поваги, у давні часи мали ритуальну значимість, яка і зараз використовується в обрядах. Так, колючий терен – символічна рослина і в літературі, і у фольклорі. Це символ перешкод, страждання. В усній народній творчості мак – символ красивої дівчини, а Осип Маковей у творі зобразив мак, як парубка, що не може через тернові пута поглянути на красуню фіалку, бо «Фіалка – символ скромності, цноти, беззахисності, невинної відданості коханому. Вона приносить радість і може причарувати» [1, с. 753]: «*Там на межі терен росте, / терен на розкішному полі; / під ним фіялочка цвіте, / крізь листя буйне і густе / не бачить і сонця ніколи. / А в житі мак цвіте рясен / та в'яне із жалю тяжкого, / головку хилить все в терен / та жде на погляд, хоч оден, / фіялочки з терня густого…*» [12, с. 51].

Автор порівнює на прикладі двох дівчат, красу та багатство. Рожа, «…символ урочистої краси, особливої й величної вроди» [1, с. 750], символізує вроду, а сніп – «символ багатства, забезпеченого життя і родинного благополуччя» [1, с. 592], «здавна під пшеницею розуміється образ дівчини, навіть нареченої» [1, с. 592]: «*Домінка – дівчина як пампушечка, як рожа, а та Юлька – як грубий сніп пшениці*» [12, с. 148], «*От якби дізнався про це мій жених, / що я обнімала Івана… / І вид у дівчини вогнем спалахнув, / як рожа, так стала рум'яна*» [12, с 109], «*Перед мамою Бреньковського стояла сценічна Маруся, присадкувата дівчина чи молодиця, така кругла, як мішок пшениці*» [12, с. 330]. Проте в автора є приклади, коли з пшеницею порівнюється й чоловік: *«Худий вуйко Дорко з сивіючим волоссям і острокінчастою бородою виглядав при отцю Сулимі, як горстка конопель коло снопа пшениці»* [12, с. 330]. Так само і коноплі – «… їх порівнювали з життям бідної жінки на чужині» [3, с. 364] – переходять у авторському зображенні в чоловічу категорію.

У літературному доробку Осипа Маковея функціонує комплекс фольклорної свідомості українських символів, що відіграють роль своєрідних семантичних матриць. Автор свідомо чи підсвідомо вводить у текст символи, які, поєднуючись між собою в одну цілість, несуть у собі своєрідний код, без розшифрування якого читач не зможе збагнути внутрішньої єдності твору.

Список використаних джерел:

1. Багнюк А. Символи Українства. Художньо-інформаційний довідник: вид. друге, доповнене / А. Багнюк. – Тернопіль, 2009. – 832 с.

2. Василько З. С. Символіка фольклорного образу / З. С. Василько. – Львів: «ДПА Друк», 2004. – 392 с.

3. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.

4. Дей О. І. Поетика української народної пісні / О. І. Дей. – К.: Наукова думка, 1978. – 251 с.

5. Демидюк Л. Символ як засіб організації художнього тексту / Л. Демидюк // Слово і час. – 2006. – № 7. – С. 49–55.

6. Єрмоленко С. Я. Скарбниця народного слова / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 1982. – № 6. – С. 58–69.

7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

8. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.

9. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.

10. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.

11. Лозко Г. С. Коло Свароже: Відроджені традиції / Г. С. Лозко. – К.: Укр. письменник, 2004. – 222 с.

12. Маковей О. С. Твори: В 2 т. / О. С. Маковей. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1: Поетичні твори. Повісті / Авт. передм. Ф. П. Погребенник; Упоряд. та авт. приміт. О. В. Мишанич. – 719 с.

13. Маковей О. С. Твори: В 2 т. / – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2: Художня проза / Упоряд. та авт. приміт. О. В. Мишанич. – 537 с.

14. Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації / Л. С. Павлюк. – Львів: ПАІС, 2006. – 120 с.

15. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поезии / А. А. Потебня. – Х.: Типография ун-та, 1860. – 155 с.

16. Словник символів / За заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К.: Ред. часопису «Народознавство», 1997. – 156 с.

17. Тейлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тейлор. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.

18. Шкода М. Н. Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повіря українського народу. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 544 с.